

Barley, Nigel: *Egy zöldfülű antropológus kalandjai. Feljegyzések a sárkunyhóból.* Budapest, Typotex Kiadó, 2006

**A recenzió szerzője: Felföldi Barnabás
2007. március**

Kezdjük a száraz adatokkal: Nigel Barley angol szociálintropológus arra adta a fejét, hogy a Nyugat-Afrikában élő hegyi doajók között töltsön körülbelül egy évet, és eközben a doajó társadalomszerveződést és kultúráját tanulmányozza. Az erről szóló rendhagyó beszámolója afféle „amiről sohasem beszélnek a monográfiákban” típusú írás, és annak az ígéretével kecsegtet, hogy végre „zaftos” történeteket olvashatunk egy egzotikus és távoli nép kutatójáról. (Ki tudja, mit csinálnak annyi ideig ezek az antropológusok ott, azokon a távoli vidékeken?) Ez a várakozásunk mintha be is igazolódna, még ha nem is *abban* az értelemben.

Barley könyve tulajdonképpen anekdotikus történetek szövedéke, melyek körülbelül egy év eseményein vezetik végig az olvasót, nagyjából időrendben a terepmunka ötletének (kényszerének) fölvetődésétől az afrikai tartózkodáson keresztül a Nagy-Britanniába való hazatérésig. Ezekből a történetekből kikerekedik, hogy élete első terepkutatását miképpen élte meg személyesen az angol antropológus. A személyesség Barley könyvének kulcseleme, hiszen a tudományos etnográfiai írásokból, ha nem is teljesen (erről még szó esik bővebben), de általában hiányzik a „kutató mint ember” nézőpontja.

A monográfiákból többnyire nem olvasható ki, hogy milyen személyes kapcsolatokat ápolt a helyi közösség tagjaival, kit hogyan ítélt meg, mivel foglalkozott szabadidejében, gyötörték-e betegségek, mit és hogyan evett, hogyan osztotta be az idejét, mivel közlekedett, hol lakott és így tovább. A doajók kommunikációs szokásaival kapcsolatban például Barley leírja, hogy csak úgy lehet velük folyamatosan beszélgetni, ha az a fél, amelyik éppen a másikat „hallgatja”, „komolyan a padlót bámulja, előre-hátra billeg, és körülbelül öt másodpercenként azt mondja: »igen«, »ez így van«, »jó«”.¹ Itt a figyelem kifejezésének sajátos helyi, azaz kulturálisan kódolt formájával szembesülhet az olvasó. Ez a „mindennapi apróság” még az átlagnál talán figyelmesebb, nyitottabb antropológusok számára sem azonnal nyilvánvaló. Barley mindenesetre körülbelül egy hónap múlva jött rá, hogy a bennszülöttek azért válaszolnak a kérdéseire tömönnyel, mert a saját beidegződései szerint alkalmazott nonverbális jelzések (a másik szemébe nézünk és bólogatunk) Doajó földön nem segítenek az interakció fenntartásában. Mivel az antropológusok legfőbb információgyűjtő módszerei közé tartoznak a spontán beszélgetések és a kevésbé vagy jobban strukturált interjúk különböző válfajai, ebben az esetben nem nehéz felismerni az összefüggést a kulturális különbségek, a személyes készségek és a terepmunka eredményessége között. A legtöbb ilyen „huncutság” viszont csak a bennszülöttek közötti kutatómunka folyamatában tapasztalható és érthető meg, mert lehetetlen egy kultúra egészéből előre, otthon felkészülni.

Ettől függetlenül lehet, hogy néhányan jól fölháborodnak Barley könyvét olvasva, és a tudomány bulvárosodásának rémképével riogatják majd környezetüket. Bízom benne, hogy többen lesznek, akik a személyes hangvételt, az őszinteséget és a humort értékelik majd a „zöldfülű antropológus” írásában. Feltételezem, hogy a tudós személyével és a tudományos megismeréssel kapcsolatos olvasói elvárások rangsorában előkelő helyet kapna a pártatlan tárgyilagosság (objektivitás), a „kemény tények” tisztelete és az ok-okozati viszonyok keresése. Ugyanakkor a kulturális és szociálintropológiában nagyon régóta hangsúlyozzák a szubjektivitás jelentőségét (is), nem véletlenül.

---

¹ Barley 2006: 76.

Ahogy másutt a „régii görögökre”, az antropológiai kutatómunkával (más néven: a terepmunkával) kapcsolatban Bronislaw Malinowskira szokás hivatkozni. A lengyel származású brit tudós 1916 és 1918 között a Trobriand-szigeteken élő bennszülöttek között folytatott kutatást, és ő volt az, aki tapasztalatai nyomán a résztvevő megfigyelésen alapuló terepmunka elméleti alapjait is lerakta. Az őt követő antropológusok a mai napig megerősítik azt a véleményét, miszerint az effajta – a tanulmányozott közösség mindennapjaiban megmerítkező – vizsgálódás által olyan belső (vagyis bennszülött, émikus) látásmódhoz juthatunk, amelyhez semmilyen más megismerési módszertan segítségével sem. Az etnográfus² csak úgy juthat az adott kultúrára, társadalomra vonatkozó „bennfentes” ismeretekhez, hangsúlyozta Malinowski, ha az emberek kapcsolatrendszerét, gondolkodásmódját, szokásait (és még sok minden mást) hónapokon, éveken keresztül a mindennapi élet folyamatában és ő maga tanulmányozza (miközben ott él), és ehhez megtanulja a bennszülöttek nyelvét, nyelvjárását vagy zsargonját is, hogy első kézből szerezhesse be információit.

A szubjektivitás, ami nem jelent a köznapi értelemben vett elfogultságot is, ebben a vonatkozásban legalább hármassal bír. Egyrészt az antropológus személyes jelenlétére vonatkozik: ő ott volt, ő tapasztalta, látta, hallotta azt, amiről később tudományos berkekben vagy azon kívül beszámol. Másrészt a terepi kutatás (nézelődés, megfigyelés, beszélgetések, interjúk, mérés és számlálás, filmezés és fotózás stb.) a bennszülöttekkel való – bizonyos fokú – bizalmi viszony kialakítását feltételezi. Akármire is helyezték az antropológusok a hangsúlyt a terepmunkával kapcsolatban (puszta adatgyűjtésnek fogják fel, kulturális „szövegek olvasásának”, netán kutató és bennszülött közötti jelentéseggyeztetések sorozatának), a tudományos megismerés az etnográfusok számára szétszálazhatatlanul összefonódik azokkal a kényszerekkel és lehetőségekkel, melyek a személyes kapcsolatok alakulásából és a közösség mindennapi életének folyamatából adódnak. Harmadrészt az antropológusok többsége – és így tett Malinowski is – valamiképpen megjeleníti magát az antropológiai monográfiákban (többnyire az első fejezetben): leírják, hogyan közelednek kutatásuk helyszínéhez, milyen a természeti környezet, hogyan fogadják őket a bennszülöttek, mit látnak, gondolnak, éreznek ők eközben és így tovább.

Ezek a személyes vonatkozások még az antropológiai (etnológiai, etnográfiai) írásokra is rányomják bélyegüket, akármennyire is tudományos művekről van szó. Persze ez nem feltétlenül baj. Az antropológia elméletirőinek egy része (James Clifford és mások) a nyolcvanas-kilencvenes években az antropológiai írás folyamatát és az írásműveket tették kritikai vizsgálat tárgyává. Például megpróbálták elhelyezni az etnográfiai beszámolókat egy tágabb szövegelméleti kontextusban, és egyetértettek Roland Barthes kijelentésével, miszerint „a tudományos diskurzusok közül az etnológia közelíti meg legjobban a szépirodalmi státust”. Talán nem is véletlen, hogy a legnagyobb hatású antropológusok, etnológusok közül többen is vonzódtak a szépirodalomhoz: Ruth Benedict kiváló költő is volt, Clifford Geertz regényíróként készült³, és ne feledjük Claude Lévi-Strauss *Szomorú trópusok*⁴ című – nehezen besorolható – művét sem. De ne csak jó tollú tudósoknak lássuk őket – munkásságuk jó példája annak, hogy a következetes tudományos gondolkodás, a nagy ívű elméletalkotó teljesítmény és az élvezetes, gondolatgazdag írás nem összeegyeztethetetlen dolgok.

---

² A terepmunkát folytató antropológust nevezik így angolszász nyelvterületen.

³ „Az angol volt a főszakom. Regényíró akartam lenni. Regényeket írtam, novellákat, még verseket is, egy jó ideig ezzel foglalkoztam.” (Richard Handler interjúja Clifford Geertzcel. In: Geertz, C.: *Az értelmezés hatalma*. /Szerk.: Niedermüller Péter/ Budapest, Századvég Kiadó, 1994: 369-393. Az idézett rész a 369. oldalon olvasható.)

⁴ Lévi-Strauss, Claude: *Szomorú trópusok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1975. Clifford Geertz szerint Lévi-Strauss könyve „önéletrajz, úti beszámoló, filozófiai értekezés, etnográfiai beszámoló, gyarmati történetírás és profetikus mítosz keveréke.” (Az eszes vadember. Claude Lévi-Straussról. *Lettre International*)

Tanulságos rátekinteni Barley művének első angol nyelvű megjelenési évére, mert 23 évvel előzte meg a magyar kiadást (1983). Az említett – néhol posztmodernnek nevezett – antropológiai elemzők, George E. Marcus, Dick Cushman, James Clifford, Renato Rosaldo és George Stocking is a nyolcvanas évek elején jelentették meg azokat a tanulmányaikat, melyekben többek között az etnográfiai leírásokban és a terepmunkában megbúvó hatalmi viszonylatokra, a legitimációs törekvések szövegszerű megjelenítésére, az etnográfiai monográfiák más irodalmi szöveghagyományokba (pl. a realista regénybe) nyúló gyökereire hívják föl a figyelmet.⁵ Barley tehát ez idő tájt, kevésbé elméleti szinten, de legalább olyan meggyőzően beszél nagyjából ugyanezekről a kérdésekről, csak nála a terepmunka folyamata kap nagyobb hangsúlyt. Ez a meggyőző erő Barley esetében abból származik, ami az elméleti írásokból, de még az etnográfiai monográfiákból is jobbára hiányzik: az antropológus – mint esendő ember – hol keserves, hol örömtelibb mindennapjainak éleslátással és bölcs humorral, sőt öniróniával átszőtt szemléletes megjelenítéséről beszélek. Például kegyetlenül őszinte, amit a terepmunkáját végző etnográfusnak a bennszülött közösségbe való befogadásával kapcsolatban ír az angol antropológus.

„Sok badarságot összeírtak már arról – olyan emberek, akiknek igazán tudniuk kéne, hogy van ez –, hogy az antropológust »befogadják«. Ezek a beszámolók néha azt sugallják, hogy egy idegen nép valahogy elkezdi a távoli fajból (Sic!) és kultúrából származó látogatót minden módon hasonlóknak látni a helyiekhez. Ez, sajnos, valószínűtlen. Alighanem a legtöbb, amit remélni lehet, hogy az embert ártalmatlan idiotának tartásák, akinek valami hasznát is veheti a falu.”⁶

Mondhatjuk erre, hogy sokan sokféle élménnyel és tapasztalattal tértek már haza terepmunkájukat követően. De az etnográfus befogadásának mítosza minden bizonnyal azért dagadt olyan nagyra, mert az antropológusok többsége tudja, hogy leírásaik és elemzéseik hitele nagymértékben abból származik, ha a kutató meggyőzően bizonyítja, hogy elnyerte a bennszülöttek bizalmát, és igenis megosztottak vele olyan bizalmas információkat, melyekhez egy kívülálló nem juthat hozzá. A befogadás mítoszának párja a kaméleon terepmunkás mítosza, aki – mint azt Clifford Geertz ironikusan összefoglalta Malinowski halála után kiadott naplójával kapcsolatban – „tökéletesen tud idomulni az egzotikus környezethez és maga a két lábon járó empátia, tapintat, türelem és kozmopolitizmus”.⁷ Amíg Geertz inkább csak utal arra, hogy miért volt ez problematikus már Malinowski számára is (majd rátér az ismeretelméleti kérdések boncolgatására), addig Barley könyvének majd minden oldala kézzelfogható módon, példás esetekkel bizonyítja e mítoszok túlzó és őszintétlen voltát. De álljon itt is egy idézet.

„Az afrikai tekintélyfelfogásnak megfelelően [Matthieu, a szerző helybéli asszisztense] úgy tekintett rám, mint akit gondosan el kell zárni a köznéppel való érintkezéstől. Az rendben van, hogy főnökökkel és varázslókkal beszéljek, de ne pazaroljam az időmet oktalan közrendűekre vagy nőkre. Őszintén el volt borzadva, amikor gyerekekkel beszéltem. (...) A végén szóváltásba kerültünk emiatt, és ő felhagyott a dologgal, de mindig sikerült éreztetnie velem, hogy a túlzott érintkezés a köznéppel csorbítja a tekintélyét”.⁸

Ezek a mondatok jól látszanak igazolni azt a sejtést, hogy nem csak a kutató etnográfuson múlik, hogy a közösség tagjai közül kivel, mikor és miről tud beszélni, mit láthat stb. – hiszen

⁵ Magyarul lásd a *Helikon* folyóirat 1999. évi 4. számát és a *Narratívák 3. A kultúra narratívái* című kötetet Thomka Beáta szerkesztésében (Budapest, Kijárat Kiadó, 1999.).

⁶ Barley 2006: 64-65.

⁷ Geertz, Clifford: „A bennszülöttek szemszögéből”: az antropológiai megértés természetéről. In: Geertz, C.: *Az értelmezés hatalma.* /Szerk.: Niedermüller Péter/ Budapest, Századvég Kiadó, 1994: 369-393. Az idézett rész a 200. oldalon olvasható.)

⁸ Barley 2006: 70.

nekik is megvannak a maguk érthető szempontjai, és ezek szerint hatékonyan szabályozzák az érintkezéseket.⁹

Az antropológusok monográfiáiból gyakran hiányoznak az asszisztensek, a nőnemű bennszülöttek, a gyerekek, a hivatalnokok és a misszionáriusok. Pedig a segítők nélkül a terepmunka erősen eredménytelen volna, állítja Barley. Segítője, Matthieu, a síksági doajó fiú, ha kell, tolmácsol, főz, kapcsolatokat épít és hasznos tanácsokkal segíti munkaadóját. A gyerekek segítségével az antropológus nyelvet tanul, és olyasmikről értesülhet tőlük, amiket a felnőttek nem árulnának el neki. A nők ugyanazon eseményekről olykor egészen másfajta látásmód alapján számolnak be, mint a férfiak. A hivatalnokok nagyon hatékonyan szabályozzák az antropológus mozgását és idejét, különösen az országba való beutazás és kiutazás időszakában. Szerzőnk tapasztalatai szerint a misszionáriusok többségében (már) nem azok a bigott alakok, akiket az antropológusoknak messziről kerülniük kell; az ő esetében például misszionárius segítség nélkül minden bizonnyal az egész terepmunkája meghiúsult volna.

Az angol antropológus írásának egyik legszimpatikusabb vonása sajátos humora. Bármilyen nehézségről is számol be, legyen az saját betegsége, az idegtépő tétlenség vagy a tehetetlen düh, sohasem mélyed el túlzottan ezek ecsetelésében, hanem igyekszik a fonákját láttatni a történéseknek és az érintett személyek viselkedésének. Nyilván hasznos, ha meglátjuk a pillanatnyi rosszban a jót, vagy legalább a nevetségest, hiszen a nevetés „gyógyít” ... a legjobb persze, ha mindkettőt. Érdekes, hogy a Másik ember élete, személye, kultúrája iránti tisztelet nem a „nemes vadember” torz mítoszában keresztül látszik kirajzolódni a könyvben, ennek halovány nyomát sem találni. Az anekdotikus történetmesélés nem is teszi lehetővé a túlburjánzó jellemzéseket és a hosszas moralizálást; a szerző humora pedig, mely saját magát sem kíméli, szó szerint *szellemes* (lényeglátó): egyszerre csípős és visszafogott, nem lenézően élcelődő. Az önirónia egyfelől megóvja őt saját maga heroizálásától, másrészt egy eszköz, amivel képes újra meg újra viszonylagossá teszi az elbeszélő Én nézőpontjának egyedüli „helyességét”, „igazságát”.

Barleyt ezzel együtt nem lehet parttalan relativizmussal vádolni, és egyértelművé teszi véleményét, ahol szükségét látja. Érdekes összevetni két olyan történetet, amelyben a törzsi kultúrákról való beszédmódokra reflektál. Az egyikben a nyugati embernek a hagyományos társadalmakról kialakult idealizált képét ostorozza.

„A kortárs »gondolkodók« ugyanolyan kevésbé ügyelnek a tényekre vagy a kiegyensúlyozott ítéletre, mint az elődeik. Ennek egyik példája különösen meglepett, még Doajó föld előtt, egy indián kézműves kiállításon. Ki volt állítva egy fakenu. »A fakenuk – tudhattam meg – harmóniában vannak a környezettel és nem szennyezik azt.« Mellette volt egy kép az előállítási folyamatról, amelyen indiánok égettek fel hatalmas erdőket, hogy hozzájussanak a megfelelő anyagfajtához, a fa nagy részét pedig otthagyták megrohadni. A »Nemes Vadember« él és virul Északnyugat-London első kerületében, a tudományos negyedben, egynémely antropológia tanszékekkel (Sic!) egyetemben.”¹⁰

A másik történetben Doajó föld újonnan kinevezett, fuláni származású alprefektusa (ahogy a helyiek nevezték, a „Fekete Fehér ember”) váratlan látogatást tesz Barley doajó falujában. Az antropológus így emlékszik a búcsújelenetre.

„Amikor elment, üdvözült mosollyal mutatott a falura: – Gondoljon csak bele. Egy pár éven belül mindez átadja a helyét a fejlődésnek. – (...) Egy nyugati számára igazán meglepő – kommentálja az alprefektus szavait Barley –, hogy az afrikaiak beállítottságában mennyi olyan dologgal lehet találkozni, amit Nyugaton már elvetettek. (...) A hit a fejlődésben, ebben a nem elég jól definiált valamiben; az a

⁹ Az is előfordulhat, hogy egyszerűen levegőnek nézik az antropológust, erről számol be Geertz is a bali kakasviadalról írott tanulmányának az elején. (Mély játék: Jegyzetek a bali kakasviadalról. In: Geertz, C.: *Az értelmezés hatalma.* /Szerk.: Niedermüller Péter/ Budapest, Századvég Kiadó, 1994: 126-169.

¹⁰ Barley 2006: 108.

meggyőződés, hogy a bennszülötteket makacsság és tudatlanság jellemzi, és a saját érdekükben bele kell kényszeríteni őket a jelenbe, a megrögzött imperialistákhoz kapcsolta őket.”¹¹

Több szempontból is jó szívvvel ajánlom az olvasó figyelmébe Nigel Barley művét. Ahogy én látom, a könyv legnagyobb erénye tudományos szempontból az, hogy folyamatában és egymás fényében láttatja a kutató antropológus mindennapjainak triviális mozzanatait, erőfeszítéseit az „etnográfiai adatok” megszerzésére és azt, hogy eközben hogyan nyerik el értelmüket a doajó kultúra egymástól látszólag távol eső mozzanatai. De azoknak is érdemes kézbe venni ezt az igazán szórakoztató könyvet, akik nem az ilyesféle szaktudományos problémákra nyitottak. Olvasásával ugyanis eljuthatunk annak a közhelyes kijelentésnek a mélyebb megértéséhez, hogy számtalan dolog megítélése az életünkben csupán nézőpont kérdése. Ha például eddig abban a hiszemben éltünk, hogy a hazai lakáskölcsön ügyintézés vagy a gázművek engedélyének beszerzése mértéktelenül bürokratikus procedúra, akkor Barley kameruni tapasztalatainak megismerése után akár úgy érezhetjük, mintha minden igazán flottul ment volna a honi hivatalokkal és bankokkal. Ha eddig úgy véltük, hogy egy oroszánt akármelyik afrikai fölismerne egy képről, akkor Szerzőnk ezt a bizonyosságot is eloszlatja. Mint kiderül, nem azért próbálkoznak sikertelenül a doajók, mert nem láttak még oroszánt, hanem azért, mert a realista, perspektivikus képi ábrázolást nem tanulták meg; más szavakkal, a látvány értelmezése is jórészt kulturális minták alapján szerveződik, és e kulturális minták térben és időben különbözőek. Ha eddig azt hittük, hogy semmi összefüggés nincs a sörösüvegek és a lélekvándorlás között, nos, akkor ebben a kérdésben is tévedtünk: a doajó magyarázat szerint „az emberek üvegek, amiket lélekkel kell feltölteni. Amikor meghalnak, és eltemetik őket, az olyan, mint amikor az ember visszaküldi az üres üveget a gyárnak.”¹²

De nem szeretném, ha e sorok olvasói csupa kétellyel indulnának el a könyvesbolt vagy a könyvtár felé. Meg vagyok ugyanis győződve róla, hogy Nigel Barley könyve szórakoztató és elgondolkodtató esti olvasmánynak ugyanúgy megállja a helyét, ahogy a felsőoktatásban is kiválóan felhasználható. Különösen azokon a szakokon – mint például az andragógus képzésben –, ahol a hallgatók csak egy-két félévig tanulnak kulturális és szociálanropológiát.

---

¹¹ Barley 2006: 171.

¹² Barley 2006: 49.